

Forum:

Peter Dellgran

Att teoretisera:

en artikel, ett exempel, en appell

Peter Dellgran är professor emeritus i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet

Kontakt: peter.dellgran@socwork.gu.se

En artikel

Hur många av oss kan räkna med hjälp från våra nära och kära om vi får kännbara ekonomiska bekymmer som vi inte kan lösa på egen hand? Om det är riktigt illa, och jag drar mig för att gå till socialkontoret – vilket många gör – kan jag då vända mig till någon i familjen, slakten eller vänkretsen? Och hur ska jag då på bästa sätt lägga fram mitt dilemma, utan att äventyra den aktuella relationen, skapa konflikter eller skuld- och andra obehagskänslor hos mig själv och den andre?

Ungefär så heter det i ingressen till en artikel som Majen Espvall och jag skrev tillsammans inom ramen för ett större forskningsprojekt om informellt ekonomiskt stöd, finansierat av dåvarande FAS (numera Forte). Artikeln, som nu har ett antal år på nacken, döptes till *Reciprocitetens villkor. Om informellt ekonomiskt stödutbyte* (Espvall & Dellgran, 2006). Detta är historien om dess tillkomst, och de mer eller mindre (o)medvetna överväganden som låg till grund för hur den kom att skrivas. Men syftet är inte enbart att rekonstruera vägen fram till den färdiga texten. Genom att sätta fingret på vad och hur vi gjorde, vilket resulterade i en teoretisering av den komplexa dynamik som präglar mellanmänniskt utbyte av hjälp, stöd och omsorg, är ambitionen också att illustrera en så kallad *konfigurativ teoretisering* som kan användas för att fånga sociala processer och kausal komplexitet (Furnari m.fl., 2021).

Att i generella ordalag eller i mer konkreta former ägna sig åt teoretiseringens konst och utmaningar har under de senaste decennierna kommit att bli en snabbt växande samhällsvetenskaplig genre. Ett vetenskapsfilosofiskt intresse för teori och andra kunskapsformer har förvisso funnits allt sedan de gamla grekerna, och många har under årens lopp sagt kloka saker om teori som fenomen och begrepp, men också som praktik. Men ett nymornat intresse har vi kunnat bevittna; ett växande antal texter om teoretisering, som i likhet med kurser i forskningsmetodik borde vara ett naturligt och obligatoriskt inslag i varje forskarutbildning värd namnet, har publicerats de senaste åren.

Med det här bidraget vill jag således även inspirera till just teoretisering – det stundtals mödosamma kognitiva hantverk som föregår teori, och som vi behandlar i doktorandkursen "Att teoretisera i samhällsvetenskap" som ingår i nationella forskarskolan i socialt arbete. Det kanske mest övertygande argumentet för att utveckla vår förmåga att teoretisera, förutom att få en bättre förståelse för vad teori är eller kan vara, är att i princip all vetenskap kan beskrivas som en "... conversation between rigor and imagination" (Abbott, 2004, s. 3). Vår förmåga till föreställning och fantasi – i ett metodiskt och analytiskt samspel mellan identifierade fenomen och vårt tankearbete för att begrunda, förstå eller förklara dessa – är med andra ord oundvikliga ingredienser i all forskning. Utgångspunkten här är att teori ska ses som ett hantverk som kan läras och utvecklas, snarare än bara en svart låda för oreflekterad beundran och med magiska krafter.

Projektet och kontexten

Det är således *teori som process* och som en produkt av *en praktik*, inte *teori som objekt och text*, som här står i fokus. Men först några ord om det projekt som artikeln härstammar från: *Försörjning mellan autonomi och beroende: en studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt stöd*. Det övergripande syftet var att undersöka omfattning, karaktär och sociala aspekter av informellt ekonomiskt och materiellt stöd och de principer för stödutbyte som finns inom och utanför de traditionella släktskapsrelationerna, samt hur ansvar, förpliktelser och åtaganden formar och formas av våra sociala relationer. Förutom kvalitativa intervjuer genomförde vi en större och mer strukturerad telefonintervjuundersökning med totalt 500 svarande för att undersöka förekomst och variationer av stöd i form av lån eller gåvor mellan olika grupper, men även upplevelser av reciprocitet och konflikter samt normer och attityder till den här typen av informellt stöd.

Vi närmade oss de här frågorna från två olika håll. Majen hade tidigare forskat om socialt stöd, men saknade djuplodande studier som specifikt handlade om utbyte av ekonomiskt och materiellt stöd. Själv hade jag ägnat mig åt fattigdomsrelaterade frågor, bland annat relaterade till ekonomiskt bistånd och övermäktiga skulder, och saknade forskning om vilken roll informellt stöd spelar för våra samtida försörjningsbetingelser. Vi slog ihop våra intressen och lyckades få finansiering för ett projekt i en skärningspunkt.

Detta utgjorde det rent vetenskapliga argumentet för projektet. Men det fanns också ett allvarigare och mer samhällsrelaterat motiv, nämligen de fördelningspolitiska försämringar och socialpolitiska åtstramningar som hade genomförts i Sverige och många andra länder, i vissa fall redan från 1980-talets inledning. Frågan som vi ställde var vilken förmåga de privata sociala nätverken har för att tillmötesgå en sådan ansvarsförskjutning från offentliga till privata omsorgs- och försörjningsarrangemang. Med de kraftigt växande inkomstskillnader och fattigdomstendenser – med allt fler hushåll med knappa marginaler – som präglade det svenska samhället sedan artikeln skrevs har frågan om informellt ekonomiskt stöd knappast förlorat sin aktualitet – snarare tvärtom. Vår större enkät visade dessutom att mer utsatta grupper, till exempel arbetslösa och långtidssjuka, i större utsträckning dels tvingas till privata lån och skulder, dels oftare hamnar i konflikter i samband med den typen av stöd (Espvall & Dellgran, 2010). Detta innebar för övrigt att vi i ett senare forskningsprojekt kom att undersöka hur sociala relationer förändras i samband med långtidssjukskrivning (Espvall & Dellgran, 2016).

Frågan om de sociala nätverkens kapacitet bottenar dessutom i den segslitna sociologiska och politiska (läs: konservativa) föreställningen om att välfärdsstatens framväxt har inneburit att släkt- och familjesolidaritet och informella omsorgsrelationer trängts undan. Om detta råder det dock delade meningar: vissa forskare hävdar att det

finns empiriskt stöd för att en välutvecklad välfärdsstat – med hög sysselsättningsnivå och ett välfungerande socialförsäkringssystem – snarare skapar goda strukturella förutsättningar för ett solidariskt civilsamhälle och bärkraftiga sociala nätverk (Salamon & Sokolowski, 2003). Och i så fall borde även det omvända gälla; en nedmontering av de offentliga systemen riskerar att undergräva det sistnämnda. Till detta återkom vi också själva, till exempel i Dellgran m.fl. (2012).

Formen och några normbrytande egenheter

Innan jag beskriver själva innehållet och resultaten i den aktuella artikeln – som enbart bygger på de kvalitativa intervjuerna – är det värt att notera hur det hela pakerades. Tvärtemot vad konventionen påbjuder saknas för det första ett inledande och mer regelrätt teoriavsnitt. Det finns några smärre teoretiska fragment insprängda här och var men vi *utgår* således inte från en sammanhållen teori, varken som begreppsligt ramverk, blickstyrande perspektiv, analytisk verktygslåda eller vars tillämpningspotential, förklaringsvärde, hållbarhet eller sanningshalt ska prövas. Vårt uppsåt var att beträda det som brukar benämnas som ”upptäckstens väg” (*context of discovery*), inte ”bevisets väg” (*context of justification*), på vilken teorier ska bekräftas eller falsifieras (Reichenbach, 1938).

Vi bryter således med den monolitiska norm som numera styr vetenskapligt skrivande, oavsett om detta utgår från deduktiva, induktiva eller abduktiva slutledningsmodeller, handlar om kvantitativa eller kvalitativa studier eller vilken disciplin det rör sig om. Den textstrukturella logik som är förhärskande i kvantitativa (och positivistiska) traditioner har med tiden blivit en självklarhet även i kvalitativt orienterade sammanhang. Det gäller framför allt den numera dominerande publikationsformen vetenskaplig artikel, men också för monografier, doktorsavhandlingar och studentuppsatser på grund- och mastersnivå. Tidig socialisering, sa Bill, tidig disciplinering, sa Bull. Enligt mallen måste alla vetenskapliga skribenter redan inledningsvis – efter sedvanlig presentation av syfte, frågeställningar och tidigare forskning på området – förhålla sig till eller förankra sin studie i etablerade teoribildningar eller begreppsvärldar, vilket ju blir paradoxalt om själva syftet och slutmålet är teori, det vill säga ett mer eller mindre modest förslag på hur världen *kan* te sig, förklaras eller förstås – inte hur den faktiskt är beskaffad.

Ledande internationella tidskrifter och väletablerad metodlitteratur regerar i dag över våra uppfattningar om hur ett vetenskapligt arbete ska redovisas och presenteras. Kravet på ett inledande teoriavsnitt har formaliserats och institutionaliserats. Den här typen av normer formerar våra tankesätt och beteenden och har naturligtvis både sina förtjänster och brister. En doktrinär ordning med standardisering och tydliga regler kan reducera osäkerhet och ångest och förenkla den akademiska tillvaron en

smula. Men den hårda praxis som gäller kan också beskrivas som en tvångströja och ett hinder för kreativitet (Sandberg & Alvesson, 2021; Swedberg, 2014a). Den får oss att tro att det mest gångbara och giltiga med teori är att ”färdig” och väletablerad sådan är till för att (enbart) användas som analytiska redskap. Men att enbart bygga sina analyser på diverse teoretiska berömdheter, och utan att utmana dessa, riskerar dessutom att vi bara uppträder som konservativa förvaltare av det redan sagda. Och att teori reduceras till prestigefull symbolik eller ren utsmyckning; ett garnityr eller en representativ galjonsfigur utan någon reell funktion mer än att blända läsaren med lite ”bling bling”, eller signalera att författaren tillhör en exklusiv grupp och/eller är synnerligen väl bevandrad i en viss tradition.

I ett historiskt och etymologiskt ljus ter sig synen på teori som (enbart) objekt och tankegodis som ska deklarerats initialt som märkligt. I den grekiska filosofin, där begreppet spelade en viktig roll, finner vi de mer ursprungliga betydelserna i form av att *betrakta*, *begrunda*, *kontempera* och sedermera (i latinskt språkbruk) även *spekulera*. Teori handlar här genomgående om verb – inte fasta ting. Pythagoras lär ha myntat metaforen för teori som ”de åskådare som sitter på läktaren vid de olympiska spelen, och löpande kommenterar det som sker på arenan” (Liedman, 2013). På så vis handlar teori om hur vi av egen kraft begrundar och tolkar det vi tycker oss se – inte om bruket av andras tankar och texter som ska styra och begränsa vår uppfattningsförmåga eller inordna vårt empiriska material i en viss tolkningsram.

För det andra innehåller vår artikel inte några intervjuцитat överhuvudtaget, vilket kan te sig minst sagt förvånande med tanke på att det handlar om kvalitativ forskning. Vi hänvisar till vad våra respondenter delgav oss, men bara i mer generaliserade och sammanfattande ordalag med avseende på både återkommande och mer varierande utsagor. Även på denna punkt är vi således normbrytare.

För det tredje skrevs artikeln på svenska och publicerades i *Socionomens forskningssupplement*. Numera kan tyvärr även detta ses som ett mindre brott mot en allt starkare norm om att det för vår meritering och våra akademiska karriärmöjligheter är synnerligen viktigt med publicering i internationella journaler (gärna med hög impakt). Utan artiklar av sådan sort göre sig den som aspirerar på att bli befördrad till docent eller professor icke till besvär, varför sammanläggningsavhandlingar har blivit allt vanligare även i samhällsvetenskap och humaniora. Trycket på internationell publicering, och att vi ska skriva artiklar för brinnande livet, har ökat avsevärt sedan början av 2000-talet, bland annat på grund av att resursfördelningen till universiteten, fakulteterna och institutionerna i ökad utsträckning har grundats på prestationer i form av bibliometriska storheter. Dessa krav var något mildare när vi skrev den aktuella artikeln. Men framför allt ville vi presentera vår studie för yrkesverksamma i Sverige som dagligdags möter människor tyngda av ekonomiska skuldbördor – inte sällan i kombination med fattigdom, missbruk, psykisk ohälsa eller annan

social problematik.

Detta har emellertid inneburit att artikeln inte har fått samma spridning inom det internationella vetenskapsfältet som den (kanske) hade fått om den publicerats på engelska. Enligt gängse sökmotorer har artikeln bara citerats i en vetenskaplig publikation två gånger (varav en av oss själva, vilket ju inte kan tillmätas någon vikt). Samtidigt ska man komma ihåg att närmare 90 procent av alla samhällsvetenskapliga artiklar inte blir citerade alls under fem år efter publicering (Alvesson m.fl., 2017). Vi är i gott sällskap med andra ord – och får trösta oss med att våra andra texter har fått större spridning. Dessutom lever vi i osäkerhet om hur många som faktiskt har läst artikeln, än mindre om hur många som i så fall fick ut något av den. I övrigt renderade artikeln marginell medial uppmärksamhet (några pratminuter i ett par dagspressartiklar).

Socionomen lade efter en publicistisk bedömning tyvärr ned sitt forskningssupplement för några år sedan. Samtidigt har de akademiska incitamenten för att skriva på svenska, i likhet med att skriva essäer, populärvetenskap eller så kallade gråpublikationer (forskningsrapporter som inte granskats i vederbörlig akademisk ordning), minskat dramatiskt under de senaste femton åren. Inom i stort sett alla vetenskapsområden, det vill säga även inom humaniora, har den relativa andelen av sådana publikationer stadigt minskat.

En fjärde iakttagelse är att vi inte nämner begreppet teoretisering i artikeln. Vi var möjligen en aning rädda för att uppfattas som pretentiösa och nöjde oss med att kalla slutresultatet för en modell. Däremot saknar artikeln *inte* referenser till annan litteratur. Att inte referera till andra i ett vetenskapligt verk är ett grovt akademiskt brott, men inte en helt oskuldsfull praktik. Att referera kan ha sina randiga skäl och alla handa funktioner: några har kognitiva förtecken, andra är mer sociala till sin natur (och avslöjar därigenom mer om författaren själv än om forskningsområdet i fråga). Det sistnämnda gäller inte minst referenser av mer teoretisk karaktär (Uhnöo, 2012).

Konfigurativ teoretisering – ett exempel

En av förgrundsgestalterna i den (väckelse-)rörelse som har utmärkt det ökade intresset för teoretisering under det senaste decenniet har utan tvekan varit Richard Swedberg. I en ansevärd mängd artiklar och böcker har han med enfaset argumenterat för att teoretisering ska ses som en praktik som både kan och ska stimuleras, tränas och utvecklas (Swedberg, 2012, 2014 a,b). Men egentligen är detta en fortsättning på en mycket längre inomvetenskaplig, epistemologisk diskussion om kunskapsformernas väsen, inbördes relationer och betydelse för vår kunskap och uppfattning om verkligheten och världen i stort. Det senaste intresset har beskrivits som en tredje och mer pragmatisk våg. Den första vågen kan hänföras till 1950-talets explosiva intresse

för teorikonstruktion, medan den andra hänsyftar på den initialt snabbt växande populariteten som Glaser och Strauss (1967) "grounded theory" erhöill. Intresset för det sistnämnda tycks ha falnat, inte minst för att den sedermera har kommit att beskrivas som en arbetsmetod snarare än en uppmuntran till teoretisering (se t.ex. Tavory, 2016).

Inte bara nytt under solen med andra ord, vilket inte heller gäller några av de centrala komponenterna i teoretiseringen: de heuristiska metoderna. För den hugade av sådana är Abbott (2004) en mindre guldgruva, men även hos äldre klassiker på området som Mills (1959) och Becker (1998) finns en hel del matnyttigt att hämta. Inte minst har intresset för metaforer som tankeutvidgande knep fått ett påtagligt uppsving (Alvesson & Sandberg, 2021; Liljegren & Saks, 2017; Swedberg, 2020).

En speciell variant som har fått ökad spridning under senare år är *konfigurativ teoretisering*. Inte minst inom organisationsforskningen har man uppmärksammat behovet av en teoriutvecklande ansats som tar hänsyn till den komplexa kausalitet som utmärker sociala fenomen där en mångfald av påverkande omständigheter och faktorer på olika nivåer samverkar, eller motverkar varandra, på alternativa och icke givna sätt vad gäller skeenden, utfall och förändring (Tsoukas, 2017; Furnari m.fl., 2021). Den artikel som här står under lupp är just ett exempel på en konfigurativ ansats. Även om det aldrig är särskilt enkelt att i efterhand redogöra för en kognitiv process, och att den sällan ter sig så rationell och systematisk som vi skulle vilja, framträder i vårt exempel ändå de bärande delar och steg som utmärker en konfigurativ ansats. Det handlar för det första om "scoping": att i sitt empiriska material identifiera relevanta attribut och förhållanden som verkar ha en plausibel inverkan på det utfall eller den process man är intresserad av. I ett andra steg görs en "linking", det vill säga en specificering av hur dessa olika attribut på alternativa sätt kan kopplas sinsemellan. Det tredje steget, "naming", innebär förutom att namnge de mekanismer och samband som framträder också att binda samman delarna till en *orkestrerande* och mer övergripande helhet. För vart och ett av dessa steg föreslår Furnari m.fl. (2021) särskilda heuristiska konstgrepp, till exempel att ställa sig frågan: vad framträder *inte* i vårt empiriska material? Vad nämner till exempel de intervjuade *inte* – och varför?

I summerande ordalag kom vi för det första att identifiera tre huvudkategorier av verksamma omständigheter som i olika konfigurationer kan bidra till stöd (eller uteblivet stöd), nämligen resurser, situationella faktorer och relationella aspekter. De *situationella* faktorerna inkluderar själva stödbehovet (och hur detta framställs och förmedlas), ändamålet (till vad man vill/behöver ha hjälp) samt stödbehovets orsaker. På den här punkten uppträder mer eller mindre legitima anledningar och ändamål som det kan bli diskussion om. Ekonomiska problem i samband med missbruk kan till exempel leda till svårhanterbara skuldförhållanden och konflikter. Till de *relationella* aspekterna hör bland annat stödgivarens *motiv* (förpliktelse, altruism, egoism

etc.) men också den myckna förekomsten av emotioner. Inslaget av kulturellt inbäddade emotioner, och kontrahenternas känslor som till exempel skuld, skam, rädsla, avund eller misstro, spelar stundtals stor roll i sammanhanget. En särskild relationell aspekt är vad vi benämner som parternas *stödshistoria*, det vill säga i vad mån deras tidigare relation har inkluderat stöd av olika slag. Ömsesidigt stöd kan vara en tillgång och trygghet för många, medan enkelriktat sådant kan utveckla sig till en trasslig historia. Om det vill sig illa kan familje- och släktrelationer förstöras och vänner förloras, vilket de allra flesta är djupt medvetna om.

Många påverkande omständigheter kunde vi således identifiera, gruppera och benämna. I centrum för det hela placerade vi dock *förhandling*, vilket vi menar utgör den orkestrerande mittpunkten i den här typen av sociala mikroprocesser. Orkestreringen är den process i vilken involverade omständigheter och betydelsebärande faktorer aktiveras, dirigeras och sätts i en rörelse i vilken de kan verka såväl *med* som *mot* varandra. Dessa förhandlingar är inte alltid explicita, men inkluderar alltid någon form av överenskommelse, och förs mellan parter i en asymmetrisk maktrelation (någon befinner sig i en behovssituation och därmed i underläge gentemot en presumtiv stödgivare).

För båda parter inrymmer varje förhandling ett visst mått av reflexivitet kring sociala konsekvenser, kulturella normer och den ömsesidighet (omedelbar eller mer långsiktig) som begreppet reciprocitet tar fasta på. Med varje stödutbyte följer ett potentiellt socialt pris: "vad innebär detta för vår relation på sikt?". Och varje framställan om stöd och hjälp riskerar att bli föremål för moralisk prövning som delvis kan beskrivas i termer av värdiga och ovärdiga stödmottagare, det vill säga den typ av normer som är inbäddade i våra selektiva socialpolitiska system och som historiskt har haft en central roll i fattigdomsfrågan. Vi noterade också hur man i vissa fall utvecklar informella regler för vilket stöd som är gångbart, och hur detta ska regleras, vilket vi benämner som *stödscrip*t. En sådan skuldreglering kan också göras i olika valutor: en avbetalning eller motprestation kan bestå av annan typ av stöd. Reciprocitet är därför inte bara en kulturell norm eller moraliskt rättesnöre utan också något som skapas och omskapas i förhandlingsprocesser.

Inslaget av reflexivitet har ökat genom den fortlöpande moderniseringen och den tilltagande individualiseringen. I likhet med andra områden för mänsklig interaktion har sociala band och äldre moral i form av kulturellt givna förpliktelser och ansvarsförhållanden gradvis luckrats upp och successivt kombinerats med andra normer, vilket också tycks ha inneburit ett ökat inslag av moralisk ambivalens, emotionell dissonans och osäkerhet hos många. Detta reser också frågan om betydelsen av eventuella kulturella skillnader i synen på reciprocitet, men även av mer psykologiska faktorer och individuella förhållningssätt. För en del är bara tanken på att stå i skuld till någon, oavsett det rör sig om en gåva, ett lån eller en tjänst in natura – och

den ofrihet och det beroende som kan följa – på gränsen till outhärdlig. Vissa kan (eller tvingas till att) ha en mer restriktiv syn på rättvisa eller på vikten av reciprocitet, medan andra tycks ha en mer lättsam inställning till bristande ömsesidighet eller en större fördragsamhet med ojämna relationer.

En central utgångspunkt för den konfigurativa teoretiseringen är synen på kausal komplexitet som en situation eller process i vilken ett givet utfall kan vara ett resultat av flera olika kombinationer av påverkande faktorer. Detta innebär också att olika konfigurationer kan leda till *samma* utfall eller fenomen. Det handlar med andra ord om *ekvifinalitet*, det vill säga idén att ”ett system kan nå samma stadium från olika initiala omständigheter och på olika vägar” (Katz & Kahn, 1978, s. 30, min översättning). Det gäller inte minst vår här diskuterade dramatik: en lång rad av situationella, relationella, kulturella och psykologiska faktorer kan i olika kombinationer ge upphov till samma resultat, det vill säga att någon form av stödutbyte sker eller uteblir.

Är det då en teori?

I vår artikel beskrev vi hur retrospektiva, nutida och prospektiva aspekter binds samman i en interaktiv och cirkulär process för hur mellanmänniskt, informellt stöd förhandlas och förhåller sig till kulturellt men också välfärdsstatligt inbäddade normer om självständighet, ansvarstagande, reciprocitet och solidaritet. Jag har redan nämnt att vi inte benämnde detta som en teori. Vi kunde generera en del frågor och hypoteser som vi nyttjade i den större enkäten – vilket ju är en högst rimlig och legitim funktion för en teori – men räcker det för att benämna det hela som en teori?

Det beror naturligtvis på vad vi menar med teori som substantiv. Även om vi kan enas om att all teori konstitueras av abstraktioner och förenklingar av världen, varierar såväl dess symboliska och sociala värde som dess reella innebörd, mening och praktiska funktion mellan akademins olika delar (Corvellec, 2013). För att i någon mån fånga komplexiteten i det sistnämnda kan man vända sig till en del typologier, till exempel Mertons (1949) attraktiva distinktion mellan ”grand theories”, ”middle-range-theories” och ”minor working hypothesis”. Just ”middle-range theory” – som vårt exempel skulle kunna liknas vid – nämns ofta i samband med empiribaserad teoretisering och teorikonstruktion, även om begreppet i sig har blivit omtvistat (Sohlberg, 2018).

Ett senare exempel är Sandberg och Alvessons (2021) mer pluralistiska systematik som bygger på att följande strukturella element krävs för att något ska kunna kallas för teori i vetenskaplig bemärkelse: (1) ett *syfte* (till exempel att förklara, förstå eller ompröva tidigare tankemönster); (2) avse ett visst avgränsat *fenomen*; (3) erbjuda någon form av *begreppslig* ordning; (4) avsikt att bringa *intellektuell insikt* bortom ”common sense” och etablerade föreställningar; (5) *relevanskriterier* för att pröva dess

giltighet och användbarhet; (6) *empirisk* underbyggnad samt (7) en *begränsning* med avseende på appliceringsmöjligheter.

Om detta kan sägas mycket: syftet med en teori kan till exempel utgå från ett visst kunskapsintresse (tekniskt-instrumentellt, hermeneutiskt eller emancipatoriskt), och fenomenet kan både vara något som är väletablerat, eller något som forskaren själv konstruerar. Men med utgångspunkt i dessa kriterier presenteras fem olika teori-typer: förklarande (vanligtvis mer positivistiskt orienterade); förståelseinriktade (ofta hermeneutiska och kvalitativa, inriktade på mening och betydelse); ”ordnande” (för kategorisering och klassificering); ”möjliggörande” (hur fenomen produceras eller reproduceras i specifika processer) samt avslutningsvis ”provocerande teori”, med det primära syftet att påvisa mer ”störande” sätt att betrakta ett visst fenomen.

Uppfyller vi då alla kriterier för att få kalla vår slutprodukt om reciprocitetens villkor en teori? Syftesmässigt och relevansmässigt är vi i hamn. Vi tar oss an ett fenomen. Det finns också en viss begreppsordning och empirisk grund. Anspråket är avgränsat och vi berör tillämpningsmöjligheterna på andra områden, i det här fallet andra former av stödutbyte. Huruvida vi har varit behjälpliga med intellektuell insikt bortom *det redan bekanta* är väl däremot upp till andra att bedöma. Vad är det då för typ av teori? Det enkla svaret är att den multipla ambitionen – att såväl identifiera verksamma omständigheter och faktorer som *förklara* varför stöd blir till eller uteblir, som att *förstå* hur det hela går till – gör att vi landar i en slags teoritypisk hybrid. Och så är det väl ofta; idealtyper uppträder i princip aldrig i sina renodlade former.

Teoretiseringens väsen och stötestenar

Klassiska eller samtida samhällsvetenskapliga teorier kan vara lockande och kraftfulla perspektiv, hypotesgeneratorer och analysverktyg som behövs för att utkristallisera väsentligheter. Genom att avgränsa, rensa och sortera förmår de oss att se och förstå vad som annars förblir dolt. Men de styr vår blick, skapar kognitiva bindningar och tar vår uppfattningsförmåga i besittning. En oreflekterad och mekanisk teorianvändning lägger sitt obevekliga raster och riskerar att vi enbart bekräftar teorins giltighet och riktighet genom att bara *hitta det vi letar efter*. Teoretiseringens kärna däremot kan snarast beskrivas som att *leta efter vad vi kan finna*.

Den sedan länge dominerande uppfattningen är att alla teorier är en produkt av teoretisering och att en sådan alltid – på ett eller annat sätt – utgår från empiriska observationer. Teoretiseringens *raison d'être* är att bringa ordning i mindre eller större mängder av empiriska iakttagelser för att skapa en logisk, sammanhängande och plausibel bild av hur orsak och verkan, en viss process eller struktur kan gestaltas – eller bygga *en intrig* som Czarniawska (2013) formulerar det. Det handlar om att utveckla språkliga instrument och uttryck för att organisera, begripliggöra, organisera, förklara

eller förstå en komplex social värld. Teoretisering skulle förvisso också kunna handla om att skärskåda, dekonstruera och kritiskt granska ett teoretiskt eller mer vardagligt begrepp. Eller att konfrontera eller binda samman olika teoribildningar för att tolka ett visst empiriskt material, vilket har uppenbara beröringspunkter med abduktionen som slutledningsmodell.

Men även om devisen om att all teoretisering har en empirisk början dominerar scenen, saknas i litteraturen varken delade meningar eller uppmärksammade komplikationer. Låt mig kort beröra några. För det första: framför allt Swedberg (2012) betonar att det initiala teoretiseringssteget bör ske genom en slags "nollställning", det vill säga att man frigör sig från etablerad teori och befintliga begrepp. Tanken är naturligtvis god men har med all rätt blivit rejält omtvistad: är det ens möjligt att tänka bort allt som annars obehagligt styr vår perception? Samtidigt hävdar en del att en förutsättning för fruktbar teoretisering kräver god teoretisk bildning. Frågan är då hur teoretiskt bevandrad man behöver vara – och om vem som helst, från vilken akademisk position som helst och på vilka grunder som helst får ge sig i kast med egenhändig teoretisering. God skolning, eller en akademisk karriär byggd på viss teoretisk orientering, kan dessutom skapa alltför starka kognitiva, sociala och till och med emotionella bindningar som därigenom kan förhindra nya upptäckter.

Däremot är enigheten närmast total när det gäller teoretiseringens andra huvudfundament, det vill säga det självklara bruket av vår föreställningsförmåga. Det empiriska materialet i vårt exempel var begränsat till ett drygt tjugotal intervjuer. Men det är uppenbart att slutresultatet är sprunget ur en i efterhand svårrekonstruerad blandning av våra tolkningar av det sagda och hörda i dessa intervjuer, och det som vi kunde *föreställa* oss spelar roll i den här typen av sammanhang, vilket med stor sannolikhet även påverkades av våra egna erfarenheter. Weick (1989) beskriver det hela som en akt av "disciplinerad fantasi". Det innebär också ett betydande inslag av spekulat. Trots uppfattningar om att sådant inte hör hemma inom vetenskapen, försvaras den ofta som ett bärande element i all teoriutveckling – eller som varandes "the soul of the social sciences" som Lave och March (1993, s. 2) klämmer till med. Spekulationen må vara kontroversiell men är knappast farlig så länge den inte utger sig för att bära på sanningen eller förs vidare av den som oreserverat blundar för detta.

För det andra: en teoretisering med avsikt att se världens ljus i form av accepterad publicering är inte bara en fråga om kognitiva procedurer eftersom vårt vetenskapliga värv i högsta grad också är socialt till sin natur. Oavsett vilken typ av teoretisering vi ägnar oss åt tvingas vi förhålla oss till vad tidigare forskning och befintligt, relevant teoretiskt gods kan ha sagt om saken. Sådant bevakas av alla de lokala, nationella och globala grindvakter som är satta att pröva och bedöma våra texter och forskningsrön. Dessa procedurer är alltid inbäddade i rådande disciplinära och lokala akademiska kulturer som i varierad grad kan präglas av hierarkiska uppfattningar om vad som

ska betraktas som giltig och riktig forskning. Just teori kan i likhet med metodologi dessutom utgöra ett socialt kitt för gemenskap och akademisk gruppstillhörighet, men också ett epicenter för maktkamp, spänningar och konflikter och en källa till ångest och exkludering. Ju starkare inslag av teoretisk hegemoni, desto större är risken att självständig teoretisering, och/eller en odogmatisk hållning till erkända storheter, stöter på patrull. Att teoretisera kan ibland innebära att man utmanar en rådande social ordning. Sannolikt gäller det särskilt doktorander. Teoretisering kräver med andra ord en tillåtande lokal miljö (till att börja med) och innebär tveklöst känslomässiga utmaningar. Emotioner kan förvisso utgöra oersättliga tillgångar i alla kreativa processer men också bli till substantiella hinder, inte minst de som har sina rötter i akademiens särpräglade organisering och kultur (Bloch, 2012; Clarke m.fl., 2015).

För det tredje: den expansiva litteratur som med eftertryck vurmar för teoretisering har även frambringt ett slags – rimlig och tveklöst kännbar – motkritik som ifrågasätter om det verkligen är mer teori vi behöver. Framför allt inom organisationsforskningen men även inom andra områden ondgör sig allt fler över en ”teorimani”: en överproduktion av teori och teoribidrag och det självändamål och egenvärde som statusbringande teoriutveckling har fått – i stället för att betona dess funktion som *medel* för kunskapsutveckling (Brown, 2021). Enligt kritikerna behövs inte teoretisk utveckling som riskerar att medverka till en inåtvänd, exkluderande teoretisk *inveckling* – odlad i esoteriska akademiska submiljöer (Billig, 2013). Man ska nog vara försiktig med att generalisera den här typen av påståenden. Uppfattningarna om behovet av mer eller mindre teori skiljer sig, i likhet med vad som premieras eller utmärker bra forskning, åt mellan olika ämnen och forskningsområden (Dellgran, 2018; Nilsson, 2009). Och all teoretisering behöver ju inte ha för avsikt att kullkasta etablerad teori – att erbjuda världen ett mer avgränsat teoretiskt bidrag kan vara gott nog.

En appell

Låt mig avsluta genom att först återge hur den ursprungliga artikeln avslutas: *”Men en sak kan vi slå fast: det är långt ifrån självklart att vem som helst, när som helst, kan räkna med vilket stöd som helst, från vem som helst till vad som helst.”* Kanske ett antiklimax, en smula förnumstigt formulerat och en självklarhet för de flesta. Artikeln kan svårigen beskrivas som en kioskvältare, och efter eventuell genialitet får man måhända leta. Och en stilla undran dröjer sig kvar: till vilken nytta lade vi ner kraft och tid på det här? Utifrån den växande kritiken av att det generellt sett publiceras på tok för många vetenskapliga artiklar (och, som det stundtals hävdas, med diskutabel kvalitet och skiftande betydelse, se till exempel Alvesson m.fl., 2017) kan vi fråga oss till vilket värde – förutom en stunds egen försörjning – vi fick betalt av staten och ytterst skattebetalarna.

Den bittra sanningen är att varken vi som författare eller det aktuella forskningsrådet har den blekaste aning om hur många som läst och tagit intryck av texten. Den minst sagt usla akademiska spridningen kan te sig sorglig. Vi kanske får skylla oss själva. Att (nästan) ingen annan forskare fann något värde i artikeln är högst möjligt – bittra droppar som då måste sväljas. Plåster på våra sår är att det är ett öde vi delar med många, att publiceringen på svenska torde ha varit ett hinder för forskare i andra länder med liknande forskningsintresse, och att forskningen på det här området fortfarande är begränsad. Men, det ska erkännas, vi blev både glada och stolta när artikeln blev accepterad för publicering.

Ambitionen här har emellertid varit att dels illustrera en form av teoretisering som jag menar kan vara till stor nytta i studier som rör komplexa sociala fenomen, dels plädara för att teoretisering ska ges ett lika stort utrymme i våra forskarutbildningar som vi ägnar åt metodologi och forskningsmetoder. Förutom att skapa goda förutsättningar för utveckling av kreativ förmåga och analytisk skärpa kan ett sådant utrymme medverka till ett sunt och reflexivt förhållningssätt till förhärskande paradig, tongivande klassiker och etablerad teoribildning. Att träna sin teoretiseringsförmåga skapar förståelse för vad teori egentligen handlar om. Att i alltför stor utsträckning hylla och inte utmana befintlig teori riskerar dessutom att bli till en hämsko för reell kunskapsutveckling. Det tjänar ingen på.

Att gå utanför de etablerade teoriernas (nåja) bekväma värld, och bryta mot påbudet om att teorier ska väljas ur det befintliga utbudet och inte byggas på egen hand, kräver mod, akademiskt självförtroende och en tillåtande miljö och kultur. Det är därför min fasta övertygelse att utbildningsmoment som rör teoretisering kräver trygga akademiska rum. Rum eller frizoner som är befriade från den inneboende hackordning och utsatthet som präglar den akademiska samvaron – stundtals laddad med obehagliga pekpinnar, höga prestationskrav och kritiska tonfall. Och där varje tanke, hugskott, mening och ord riskerar att nagelfaras. Den institutionaliserade skepticismen och kollegiala granskningen må vara den akademiska professionens ofrånkomliga signum och vetenskapens obestriddliga och legitimerande kärna. Men icke desto mindre: att som doktorand få bejaka sin osäkerhet, komma över eventuellt motstånd mot att pröva sina egna vingar, utmana sin omgivning genom att med gott mod teoretisera på ett självständigt vis måste få vara tillåtet. Det tjänar alla på.

Referenser

- Abbott, A. (2004) *Methods of discovery*. New York/London: W.W. Norton & Company.
- Alvesson, M., Gabriel, Y. & Paulsen, R. (2017) *Return to meaning: a social science with something to say*. Oxford: Oxford University Press.
- Alvesson, M. & Sandberg, J. (2021) *Re-imagining the research process: conventional and alternative metaphors*. London: SAGE.
- Becker, H. (1998) *Trick of the trade: how to think about your research while doing it*. Chicago: University of Chicago Press.
- Billig, M. (2013) *Learn to write badly: how to succeed in the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloch, C. (2012) *Passion and paranoia: emotions and the culture of emotion in academia*. London: Routledge.
- Brown, S. (2021) Mad, bad, and dangerous to know: some thoughts on typological thinking. *Marketing Theory*, 21(3): 415–432.
- Clarke, C., Broussine, M. & Watts, L. (2015) *Researching with feelings: the emotional aspects of social and organizational research*. London: Routledge.
- Corvellec, H. (red.) (2013) *What is theory? Answers from the social and cultural sciences*. Köpenhamn: Liber CBS Press.
- Czarniawska, B. (2013) What social science theory is and what it is not. I: H. Corvellec (red.) *What is theory? Answers from the social and cultural sciences*. Köpenhamn: Liber CBS Press.
- Dellgran, P. (2018) Vetenskapens mål och mening: uppfattningar om forskningens uppgifter inom vårdvetenskap, utbildningsvetenskap och socialt arbete. *Socionomens forsknings supplement*, 43: 4–19.
- Dellgran, P., Espvall, M., das Dores Guerreiro, M. & Mauritti, R. (2012) Crowding out, crowding in or just a matter of transformation? Informal financial support in Portugal and Sweden. *European Journal of Social Work*, 15(3): 393–411.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2006) Reciprocitetens villkor: om informellt ekonomiskt stödutbyte. *Socionomens forsknings supplement*, 8: 4–19.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2010) Can we count on each other? Reciprocity and conflicts in financial support in Sweden. *International Journal of Social Welfare*, 19: 84–94.
- Espvall, M. & Dellgran, P. (2016) For better or worse? Transformation of social networks due to long-term illness. *European Journal of Social Work*, 19(5): 795–813.
- Furnari, S., Crilly, D., Misangyi, V.F., Greckhamer, T., Fiss, P.C. & Aguilera, R.V. (2021) Capturing casual complexity: heuristics for configurational theorizing. *Academy of Management Review*, 46: 778–799.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967) *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Katz, D. & Kahn, R.L. (1978) *The social psychology of organizations*. New York: Wiley.
- Lave, C. & March, J. (1993) *An introduction to models in the social sciences*. New York: University Press of America.
- Liedman, S-E. (2013) Beholding, explaining, and predicting: the history of the concept of theory. I: H. Corvellec (red.) *What is theory? Answers from the social and cultural sciences*. Köpenhamn: Liber CBS Press.
- Liljegren, A. & Saks, M. (red.) (2017) *Professions and metaphors: understanding professions in society*. London: Routledge.

- Merton, R.K. (1949) *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Mills, C.H. (1959) *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.
- Nilsson, R. (2009) *God vetenskap: hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner*. Diss. Gothenburg Studies in History of Science and Ideas, Göteborgs universitet.
- Reichenbach, H. (1938) *Experience and prediction: an analysis of the foundations and the structure of knowledge*. Chicago: Chicago University Press.
- Salamon, L. & Sokolowski, S. (2003) Institutional roots of volunteering. I: L. Dekker & P. Halman (red.) *The values of volunteering: crosscultural perspectives*. New York: Kluwer Publishers.
- Sandberg, J. & Alvesson, M. (2021) Meanings of theory: clarifying theory through typification. *Journal of Management Studies*, 58: 487–516.
- Sohlberg, P. (2018) A thick description of Robert K. Merton's middle range theory: manifest properties and latent ambivalence. I: P. Sohlberg & H. Leiufrud (red.) *Theory in action: theoretical constructionism*. Leiden/Boston: Brill.
- Swedberg, R. (2012) Theorizing in sociology and social science: turning to the context of discovery. *Theory and Society*, 40: 1–40.
- Swedberg, R. (2014a) *Theorizing in social science: the context of discovery*. Stanford: Stanford University Press.
- Swedberg, R. (red.) (2014b) *The art of social theory*. Princeton University Press.
- Swedberg, R. (2020) Using metaphors in sociology: pitfalls and potentials. *The American Sociologist*, 51: 240–257.
- Tavory, I. (2016) The pragmatist wave of theory construction. *The British Journal of Sociology*, 67: 50–56.
- Tsoukas, H. (2017) Don't simplify, complexify: from disjunctive to conjunctive theorizing in organization and management studies. *Journal of Management Studies*, 54: 132–153.
- Uhnoo, D. (2012) *Dunkla vanor: om teori och referenspraktik i samhällsvetenskaplig forskning*. Diss. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Weick, K.E. (1989) Theory construction as disciplined imagination. *Academy of Management Review*, 14: 516–531.